

MAKTABGACHA TA'LIMDA "MEN" KONSEPSIYASINING
RIVOJLANISH JARAYONI

Yuldasheva Muxarram Bo'riyevna

Yarasheva Feruza Sodiqovna

Navoiy shahar 25 – son "Nafosat"

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari

Annotatsiya: ushbu maqolada "Men" konsepsiyasining kelib chiqish tarixi va uning rivojlanishi xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ta'lim, "Men" tushunchasi tarixi Real "Men", Ideal "Men", Oynali "Men".

THE DEVELOPMENT PROCESS OF THE CONCEPT "I" IN PRESCHOOL
EDUCATION

Abstract: this article presents ideas about the history of the concept of "I" and its development.

Key words: preschool education, education, history of the concept of "I" Real "I", Ideal "I", Mirror "I".

KIRISH

Mustaqillikning birinchi yillaridan boshlab yurtimizda sog'lom ona – sog'lom bola masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangani, keng ko'lamli umummilliy dasturlarimiz doirasida amalga oshirayotgan ulkan ishlarimiz jahon miqyosida ham tan olingani sizlarga yaxshi ma'lum. Biz tayanchimiz va suyanchimiz, g'ururimiz va iftixorimiz bo'lmish bolalarimizga, farzandlarimizga ishonch bilan, hurmat-e'tibor bilan qarashni kelajagimizga bo'lgan ishonch, millatimizga, xalqimizga bo'lgan hurmat-ehtirof ifodasi deb bilamiz.

Bolaning psixik rivojlanishi uning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi obyektiv va subyektiv omillarga, xususan undagi o'zlikni anglash, o'ziga-o'zi beradigan baholar hamda munosabatlarning xarakteriga bog'liqdir. Bu, avvalo, inson shaxsining psixologik asoslarini shakllantiruvchi, uning emotsional, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratuvchi ontogeneznining dastlabki bosqichlariga taalluqlidir. Bunda oiladagi munosabatlar, xususan, ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, shuningdek, ota-ona va farzandlar o'rtasida o'rnatiladigan munosabatlarning tabiati katta rol o'ynaydi. Oila ijtimoiy guruhlarning eng kichigi bo'lib, bolada o'zi va o'zгалar to'g'risida shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlarning dastlabki muhiti sifatida katta ijtimoiy ahamiyatga molik maskanidir. "Insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi navbatda oila bag'rida shakllanadi. Bola

xarakterining, tabiatining va dunyo qarashlarini belgilaydigan ma'naviy me'zon va qarashlar yaxshilik va ezgulik, oliyjanoblik va mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir.”

Shu nuqtaiy nazardan prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning tashabbuslari bilan maktabgacha ta'lim tizimida qilgan islohotlari 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-son «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi qarori hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar tizimning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.¹

Maktabgacha ta'lim jarayonida bola shaxsini sog'lom va yetuk bo'lishi va ularni ma'naviy-axloqiy, intellektual qobiliyatli qilib tarbiyalash masalalari hamisha insoniyatni qiziqtirib kelgan masalalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini qayta ko'rib chiqish hamda maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning zamonaviy usullarini joriy etish, ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishiga alohida e'tibor qaratilishi lozimligi masalasiga alohida urg'u berilgan.

Ko'plab psixologik tadqiqotlarda oila, bola shaxsining shakllanishi va uning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Lekin bolaning o'zi to'g'risidagi barcha tasavvurlari shakllanishida u tarbiyalanayotgan oiladagi munosabatlarning xususiyatlari, oila tiplari va ota-onalik maqomlari ular tomonidan qay darajada anglanishining bevosita roli alohida tadqiqot doirasida O'zbekiston sharoitida o'rganilmagan. Bu masala amaliy ahamiyatga molik bo'lib "...inson o'z umri davomida oladigan barcha ma'lumotining 70 % ini besh yoshgacha bo'lgan davrda olar ekan". Demak, shu ma'lumotlar orasida bola o'z "Meni"ni to'g'ri shakllantiradigan va shu orqali uni ijtimoiy psixologik munosabatlarga ruhan tayyorlaydigan ma'lumotlarning manbai va ta'sir kuchini o'rganish yosh ota-onalar va oilashunoslar uchun ota dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda jahon psixologik ilmida ham bola xulq-atvori va ruhiyatining shakllanishida oila va ota-ona muhim rol o'ynaydi degan yondashuv yetakchilik qiladi. Boshqa tomondan, bolaning rivojlanayotgan shaxs sifatidagi faolligi ham oiladagi o'zaro munosabatlar xususiyatini belgilab beradi. Oilada bola shaxsi rivojlanishining asosiy yo'nalishlaridan biri bu undagi "Men" konsepsiyasining shakllanishi bo'lib, bir

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –Toshkent, 2017.

qarashda bu kognitiv sof kognitiv holat bo'lsa-da, uning manbasi va shakllantiruvchi omillar oila muhiti va undagi o'zaro munosabatlarning xarakteriga bevosita bog'liqdir.

ASOSIY QISM

“Men” konsepsiyasi”(inglizcha self-concept) – insonning o'zi haqidagi tasavvurlarining rivojlanib boruvchi tizimi, uning tarkibiga:

- a) o'zining jismoniy, intellektual, xarakterologik, ijtimoiy va boshqa xususiyatlarini idrok qilish;
- b) o'z-o'ziga baho berish;
- v) shaxsiyatga tasir o'tkazuvchi tashqi omillarni subyektiv idrok etish kiradi.

“Men” konsepsiyasi tushunchasi 1950- yillarda fenomenologik, gumanistik psixologiya yo'nalishlari ichida paydo bo'lgan. (A.Maslou, K.Rodgers), bixeviorist va freydistlarga ko'ra, insonning “Men”i uning axloq va rivojlanishning asosiy omili sifatida umumiy ko'rib chiqishiga intilishgan. “Men” konsepsiyasi shakllanishiga simvolik interaksionizm (Ch.Kuli, D.Mid) va identifikatsiyalash konsepsiyasi (E.Erikson) muhim ta'sir ko'rsatgan. Biroq birinchi nazariy ishlanmalar shu yo'lda U.Djeyms tomonidan olib borilgan. U birinchi bo'lib, shaxsning global “Men” ni (Self) o'zaro bog'langan “Men-yaratuvchi” (I) va “Men-obyekt”ga (Me) bo'lgan.

“Men” konsepsiyasini ko'pincha yo'naltirilgan tushunchalar sifatida aniqlanadi, uning ichida uchta tarkibiy qisimlarni ajratadi;

Kognitiv qism – “Men” qiyofam (ingl. Self-image), o'z ichiga shaxsning o'zi haqida taassurotni qamrab oladi;

Emotsional-qadriyatlar (affektiv) –o'ziga shaxs sifatida, o'z faoliyatiga bo'lgan munosabati. Bu tarkibiy qism, boshqacha aytganda, o'z-o'ziga baho berish tizimini ichiga o'zini baholash tizimi (angl. self-esteem) kiradi;

Axloqiy fe'l-atvor qism, bu kognitiv va baholash qismlarining fe'l-atvorida namoyon bo'lishini xarakterlaydi. Masalan: nutqda, o'zi haqidagi fikrlarda o'zini anglab ko'rsatadi.

“Men” konsepsiyasi – bir butun hosila va uning barcha tarkibiy qismlari mustaqil mantiqiga ega bo'lsa ham, o'zaro chambarchas bog'liqdir. Bu konsepsiya seziladigan va sezilmaydigan jihatlardan iborat va o'zi haqida taqdimotlari, ularning murakkabligi va xilma-xilligi, shaxs uchun ularning subyektiv ahamiyati, shuningdek, ichki yaxlitli va izchillik, uyg'unlik, vaqtga bardoshlilik nuqtaiy nazardan ta'riflanadi.

Adabiyotlarda “Men” konsepsiyasini yagona tafsifi haligacha mavjud emas.Masalan, R.Berne “Men” konsepsiyasini ierarxiyaga asosalangan tuzilma ko'rinishida taqdim etadi. Uning cho'qqisi global “Men” konsepsiyasi shaxsning o'zi haqida tushunchalarini kiritadi. Bu tushunchalar har xil turlariga xos:

1. Real “Men” (“Men kimman”);
2. Ideal “Men”(“Meni kim bo'lishni istayman - intilaman).

3. Oynali “Men” (“Meni qanday baholashadi).

Bularning har bir turi bir qator jihatlarni o‘z ichiga qamrab oladi: jismoniy “Men”, ijtimoiy “Men”, aqliy “Men”, emotsional “Men” bo‘ladi, shaxsning rivojlanishi nufuzli manba sifatida xizmat qiladi, biroq ular orasidagi jiddiy ziddiyatlar shaxsning ichki mojarolar va negativ qayg‘urishlar manbasiga aylanishi mumkin. Shaxsning faoliyatiga ko‘ra - organizm, ijtimoiy individ yoki shaxs darajasida namoyon bo‘lishiga qarab, “Men” konsepsiyasining uchta bosqichi ajratiladi:

1) “organizm-muhit” darajasi - jismoniy “Men” obraz, (tana sxemasi) organizmning jismoniy samaradorlikga bo‘lgan ehtiyoji;

2) “ijtimoiy individ” darajasida – ijtimoiy o‘zlikni, jins, yosh, etnik fuqarolik, ijtimoiy rol bular shaxsning jamiyotga a‘zo bo‘lishi ehtiyoji bilan bog‘langan.

3) “Shaxs” darajasida - “Men”ning farqlanuvchi obrazi, o‘zi haqidagi fikrlarni aniqlash ehtiyojini ta‘minlaydigan, boshqa shaxslar bilan solishtirganda o‘zi haqida ta‘riflovchi fikrlarini va o‘zining noyoblik hissini beruvchi, o‘zini ko‘rsatishga bo‘lgan ehtiyojni ta‘minlovchi daraja.

Oxirgi ikki bosqich “Men” konsepsiyasini ikki tarkibiy qismi sifatida ham ta‘riflanadi. (V.V.Stolin):

1) “Qo‘shiladigan”, individni boshqa shaxslar bilan birlashishni ta‘minlaydi;

2) “farqlovchi”, uning boshqalardan ajralib turishga yordam beradi va o‘zining shaxsiy noyoblik hissi uchun zamin yaratadi.

Shu bilan birga, dinamik “Men” (Men o‘z fikrimcha, qanday o‘zgaryapman, qanday bo‘lishga intilayapma), tashqi “Men” (“men – niqob”, “men o‘zinni boshqalarga qanday ko‘rsataman”), fantastik “Men” (“Men”ning xronologik uchtagi – “Men o‘tmish”, “Men bugun”, “Men kelajak”). “Men” konsepsiyasining eng muhim vazifasi – shaxsning ichki xususiyatlari o‘zaro ta‘minlash va yo‘lga qo‘yish. “Men” konsepsiyasi shaxsning hayotiy tajribasi shakllanadi, avvalo ota-ona va bola munosabati. Biroq u bolalik davridan boshlab aktiv faoliyat ko‘rsatadi. Ushbu tajribani to‘g‘ri o‘rganishga, shaxs o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga, kutilayotgan natijalar tizimi, ularning baholanishiga va shu bilan birga shaxsning rivojlanishiga, uning faoliyatiga va axloqiga ta‘sir ko‘rsatadi. “Men” konsepsiyasi va o‘zini-o‘zi anglash o‘rtasida o‘zaro nisbati haligacha aniqlanmagan. Ko‘p jihatlarda ular ma‘nodosh (sinonim) sifatida ishlatiladi. Shu bilan birga, “Men” konsepsiyasini o‘zini anglash jarayonining natijasi sifatida qarashlar ham mavjud. (A.M.Prixojan)

“Men” konsepsiyasi – bu insonning o‘zi haqida umumlashtirilgan tasavvuri, shaxsning o‘ziga nisbatan tartib tizimi, yoki psixologlar aytgandek, “Men” konsepsiyasi o‘zi haqidagi nazariyasi. Qayd etib o‘tish muhimki, “Men” konsepsiyasi statik emas, balki dinamik psixologik hodisasidir. “Men” konsepsiyasining shakllanishi, rivojlanishi va o‘zgarishi ichki va tashqi tartib omillari bilan bog‘liq. Ijtimoiy muhit oila, maktab hisoblanib, “Men” konsepsiyasining ijtimoiylashuv

jarayonida shakllanishiga ta'sir o'tkazadi. Bu ta'sir nafaqat shaxsning ijtimoiylashuvining boshlang'ich bosqichida, balki oila bolaning yagona yoki mutlaq kuchli ijtimoiy muhiti bo'lgan paytida, shu bilan birga keyinchalik ham uning hayotida o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Yosh o'tishi bilan "Men" konsepsiyasining rivojlanishida ijtimoiy tajribaning, shaxs kirgan ko'p sonli formal va noformal guruhlarining ahamiyati kuchayib boradi. "Men" konsepsiyasining rivojlanishiga juda kuchli ta'sir o'tkazadi. Maktabda va noformal guruhlaridagi o'zaro aloqalarning ahamiyati ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Lekin, shu bilan birga, oila shaxsning ijtimoiylashuv instituti sifatida o'smirlilik va o'spirinlik davrida ham muhim rol o'ynashda davom etadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi nafaqat uning aqliy va jismoniy tayyorgarligi, balki shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarligiga ham bog'liq. Maktabga o'qish uchun kelayotgan bola yangi ijtimoiy mavqeini - turli majburiyatlari va huquqlari bo'lgan va unga turli talablar qo'yiladigan - o'quvchi mavqeini olish uchun tayyor bo'lmog'i lozim. Katta bog'cha yoshdagi bolalar asosan maktabda o'qish uchun ehtiyoj sezadilar, lekin bu xohish va ehtiyoj motivi turlicha bo'lishi mumkin. "Menga chiroyli forma va daftar, qalam, ruchkalar sotib olib berishadi", "Maktabda o'rtoqlarim ko'p bo'ladi va men ular bilan mazza qilib o'ynayman", "Maktabda uxlatishmaydi" kabi. Maktab tashqi atributlari shubhasiz bolalarni juda qiziqtiradi, lekin bu maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun asosiy motiv bo'la olmaydi. "Men otamga o'xshagan bo'lishim uchun o'qishim kerak", "Yozishni juda yaxshi ko'raman", "O'qishni o'rganaman", "Maktabda qiyin misollarni yechishni o'rganaman" ushbu xohish va harakat bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun tabiiy ravishda asos bo'la oladi. Bolaning endi o'zini katta bo'lganini, bog'cha bolasi emas, balki ma'lum bir majburiyatlari bor bo'lgan o'quvchi bo'lishini anglashi, jiddiy faoliyat bilan shug'ullanayotganligini bilishi nihoyatda muhim. Bolaning maktabga borishini istamasligi ham salbiy holat hisoblanadi. Maktabga shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik bolalarda tengdoshlari, o'qituvchilari bilan munosabatga kirisha olish xususiyatini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Har bir bola jamoaga qo'shila olishi, ular bilan hamkorlikda harakat qila olishi, ba'zi vaziyatlarda ularga yon bosib, boshqa vaziyatlarda yon bosmaslikka erisha olishi zarur. Ushbu xususiyatlar bolaning maktabdagi yangi sharoitlarga tez moslasha olishini ta'minlab beradi. 6-7 yoshli bolalar o'qishdagi asosiy qiyinchilik shundan iboratki, ko'pincha bu yoshdagi bolalar o'qituvchini uzoq vaqt davomida eshita olmaydilar. O'quv harakatlariga uzoq vaqt diqqatlarini qarata olmaydilar. Bunga sabab faqat shu yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning rivojlanmaganligida emas, balki bolaning kattalar bilan muloqotga kirisha olishi xususiyatiga ham to'la bog'liq. Chunki shu xususiyati rivojlangan bolalar erkin muloqotga kirisha oladilar, qiziqtirgan narsalar

haqida so'ray oladilar. Natijada ularning o'qishga bo'lgan qiziqishlari ortadi va o'qituvchi gapirayotgan narsalarni diqqat bilan uzoq vaqt eshita oladilar. Demak, bolaning maktabga tez moslashishi va muvaffaqiyatli o'qishida shaxsiy va ijtimoiy psixologik tayyorgarligining ham ahamiyati juda katta.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. -Toshkent: "O'zbekiston", 2016. 56 B.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. -Toshkent: "O'zbekiston" – 2016. 488 B.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –Toshkent, 2017.
4. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. -T. Yangi asr avlodi, 2006. -204b.
5. "Ilk qadam" Davlat dasturi. Toshkent. 2017.
6. "Ilk qadam" Maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturi (Takomillashtirilgan ikkinchi nashr) T.: - 2022
7. Babayeva D.R. Nutq o'stirish metodikasi. –T.: Fan va texnologiya, 2009y.
8. Jalolova G. Bolalarni maktabga tayyorlashda noan'anaviy o'yinlardan foydalanish. –Toshkent, 2004 y.
9. Maktabgacha tarbiyani rivojlantirish konsepsiyasi. T., 1992 yil.
10. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T., "O'qituvchi", 1981 yil.
11. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarga ta'lim – tarbiya berish. Toshkent, "O'qituvchi", 1989 yil.
12. Qodirova M.R., Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent, 2006 yil.